

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СТАРОВИННИХ ПАРКІВ В УКРАЇНІ

Марков Ф.Ф.

к.с.-г.н., ст. викладач кафедри таксації лісу та лісовпорядкування

Постановка проблеми. Старовинні парки є невід’ємною частиною культурної спадщини України. Сьогодні в нашій державі нараховується 88 парків-пам’яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення та 411 – місцевого значення [11].

У зв’язку з тим, що владними структурами колишнього СРСР проводились реконструктивні заходи, значна кількість парків у другій половині ХХ ст. зазнала суттєвих змін. В основному відновлювальні роботи виконували без урахування особливостей формування та планування парків. Як наслідок, більшість із таких об’єктів утратили первинний ландшафтний вигляд. Присадибні старовинні парки перетворювалися у парки культури та відпочинку.

В супереч тому, що парки-пам’ятки садово-паркового мистецтва зазнали значного антропогенного впливу, їх утриманню, порівняно із дендропарками та ботанічними садами й до цього часу не приділено належної уваги на державному і на місцевому рівнях. Зазначені обставини призвели до їх занепаду, зокрема зміни структури насаджень, руйнування архітектурних споруд, заселення територій карантинними видами рослин тощо.

Для того, щоб проводити будь-які реконструктивні роботи є доцільним дослідити історичні особливості формування старовинних парків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасними проблемами парків-пам’яток садово-паркового мистецтва та іншими об’єктами природно-заповідного фонду, які безпосередньо належать до об’єктів ландшафтної архітектури, займаються значна кількість вчених, які працюють в різних куточках України. У Національному університеті біоресурсів та природокористування України вивченням старовинних парків займаються Попович С.Ю. [158], Олексійченко Н.О., Гатальська Н.В. [17] та ін. Значний внесок у вивчення змін насаджень та зменшення їх стійкості і довговічності зробили співробітники Національного ботанічного саду НААН України ім. М.М. Гришка Кузнецов С.І. [11] та Клименко Ю.О. [10]. Приблизно паркової фітоценології та формування культурфітоценозів у міських умовах вивчають науковці Національного лісотехнічного університету на чолі з професором Кучерявим В.П. [12; 13; 14].

Мета, завдання та методика досліджень. Метою дослідження є вивчення основних аспектів створення та формування старовинних парків в Україні, які безпосередньо пов’язані із історичними подіями у нашій державі. Для досягнення

поставленої мети ми використовували історичні джерела, архівні дані, а також роботи сучасних вчених.

Результати досліджень. Паркобудівнича справа бере свій початок ще з часів Київської Русі. С. Ю. Попович, О. М. Корінько та Ю. О. Клименко [18] виділяють чотири періоди формування і розвитку штучних заповідних парків в Україні:

– перший – від часів Київської Русі до середини XVII ст. (зародження паркобудівничої справи);

– другий – із середини XVII ст. до революції 1917 р. (будівництво переважно приватних палацово-паркових ансамблів);

– третій – з 1918 по 1991 рр. (радянський період);

– четвертий – з 1991 по теперішній час (період незалежності України).

Перший період характеризується створенням плодових садів у VIII столітті. З прийняттям християнства у Київській Русі садівництво почало активно розвиватися, оскільки візантійські монахи поширювали також й досвід створення плодових садів, котрі створювали при монастирях, князівських та боярських садибах [18].

Основним елементом тих садів були плодові дерева, тому вважається, що великого розквіту садово-паркового мистецтва не відбувалося. Наприкінці першого періоду багато садів було знищено монголо-татарами. Після панування монголо-татар українські землі опинилися під владою Литви (з 1362 року) та Польщі (1569 року).

У 1631 році на околицях міста Києва Петро Могила заснував перший в Україні декоративний сад при Києво-Печерському монастирі в Голосіївській пустині [15]. Крім плодових дерев тут зростали дуби, клени, ясени, а також шовковиці.

Починаючи з XVII ст. розпочався процес приєднання України (а саме Лівобережної України та Києва) до складу Російської імперії. Більша частина Правобережної України залишилася у складі Польщі. Ці події суттєво вплинули на особливості структури парків. Так на території Польщі парки створювалися польською знаттю, для проектування яких запрошувалися французькі та італійські архітектори і садівники. Більшість палацово-паркових ансамблів сформовані згідно з принципами регулярного планування. На іншій території України парки закладали у маєтках дворян та поміщиків Російської імперії. Після указу Петра III «О вольности дворянства» дворяни звільнялися від обов'язкової служби й отримували у свої володіння великі маєтки разом з людьми, які до них були приписані. У 1785 році Катерина II надає ряд інших пільг. Як наслідок, дворяни залишали державну службу і виїжджали до своїх маєтків, займалися їх облаштуванням, вели сільське господарство [4].

У 1793 р. Правобережну Україну приєднали до Російської імперії.

Садиби стали місцем постійного перебування дворян, виконували репрезентативну функцію. Загалом, швидким темпам будівництва садиб сприяла можливість використовувати працю кріпаків та значні прибутки від вигідного збуту продукції. Поміщики отримали можливість витратити значні суми на будівництво, залучати до виконання проектів видатних архітекторів та садівників [4]. Будівництво маєтків та створення садів і парків стали предметом престижу, такими об'єктами, які відображали як рівень матеріального добробуту господаря, так і його культурний розвиток, духовні ідеали, уявлення про красу природи [15; 19].

Як наслідок, розширилися території садових композицій, удосконалювалися засоби їх художньої виразності, що набуло важливого репрезентативного значення. З кінця XVIII ст. парки в основному формували з ландшафтним (пейзажним) плануванням, використовуючи унікальність і неповторність природних ландшафтів [10; 19].

На початку XIX ст. поступово змінюється стильова направленість пейзажного парку. Зростає захоплення флорою, знижується роль палацових споруд. Пейзажно-реалістичний напрям втілюється в композиціях, які створювалися відповідно до особливостей природних ландшафтів, несли в своєму образі риси реальних лісових насаджень, типових для регіону.

Цей тип парку виник як реакція на штучність, умовність і складність сентиментальних і романтичних комплексів.

Значною подією середини XIX ст., що вплинула на подальший розвиток садибних парків, стала реформа 1861 р. Дворяни були позбавлені дешевої робочої сили – кріпаків. Темпи будівництва парків знизилися. Змінилася й естетична установка. У будівництві нових маєтків цінувався не зовнішній вигляд, а затишок та інтимність. Великого значення господарі надавали своєрідності й оригінальності. Це створило передумови для змішування стилів у садових спорудах, оформленні квітників тощо [4; 6].

Провідними ознаками садово-паркових ансамблів другої половини XIX ст. стали фрагментарність і подрібненість. Цьому сприяло загальне захоплення рослинним матеріалом. На першому плані – введення інтродуцентів, поєднання рідкісних рослин. Сади стають яскравішими, дивують багатством рослинних форм, вражають контрастами, але втрачають цілісність композиції. Для них стає характерною еkleктика. Невеликий регулярний сад поєднується з пейзажним парком. Стали помітніше проявлятися тенденції заміщення декоративних парків економічними садами [5].

Другу половину XIX ст. – початок XX ст. більшість учених вважають періодом занепаду будівництва маєтків [2; 3; 5]. Але це не стосується садово-паркового мистецтва. Почали з'являтися нові типи міських та приміських насаджень, створюватися дендропарки, ботанічні сади тощо [5; 8; 9].

Перша Світова війна та революційні події завдали значної шкоди палацово-парковим комплексам. Нові власники не проводили належного догляду за парковими насадженнями. Це спричинило розвиток деградаційних процесів [1; 11]. Події 1941 – 1945 рр. негативно вплинули на насадження старовинних парків. Під час окупації фашистами частина дерев (особливо господарсько-цінних видів) були вирізані [20].

У деградації парків намітилися три стадії: ландшафтна, таксономічна та фітоценотична [10]. Припинення догляду за парком навіть на короткий період призводить до порушення цілісності його композиції. У післявоєнний період, особливо у зв'язку зі старінням дерев, деградація посилилася. Відновлювати парки почали у 1960 – 1970 рр. У той час на території більшості парків були заасфальтовані алеї, споруджено літні театри, розчищені ставки, на них збудовано станції для човнів. Крім того, будували дитячі майданчики з каруселями та атракціонами [10].

У роки незалежності України лише за окремими старовинними парками ведеться належний догляд. Деяким надають статус об'єкта природно-заповідного фонду, деяких його позбавляють. Не проводять необхідних ремонтних робіт у палацових комплексах [16]. Режим охорони пам'ятників садово-паркового мистецтва не дотримується загалом.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Дослідження розвитку садово-паркового мистецтва в Україні заслуговують на окреме книжкове видання, адже історія ландшафтної архітектури в нашій державі є дуже цікавою та багатогранною. Ми намагалися у даній роботі проаналізувати основні аспекти формування старовинних парків та зосередити увагу науковців та чиновників на тому, що велика кількість історичних об'єктів садово-паркового будівництва потребують відновлення та належного догляду. Адже кожний парк має свою історію, яка тісно пов'язана з корінням нашого народу. Лише розуміння того, хто ми є і якими були наші предки, може дати нам вірний напрямок у розвитку українського суспільства загалом.

Література

1. Антипов М. П. Старинные парки как особый вид охраняемых территорий / М. П. Антипов, Р. В. Боровский, В. В. Коммиссаров // Охраняемые территории Севера европейской части СССР. – Вологда, 1985. – С. 45–47.
2. Бондарь Ю. А. Восстановление старинных ландшафтных парков / Ю. А. Бондарь. –

К., 1974. – 82 с.

3. Вергунов А. П. Вертоград. Садово-парковое искусство России (от истоков до начала XX в.) / А. П. Вергунов, В. А. Горохов. – М. : Культура, 1996. – 461 с.

4. Вергунов А. П. Ландшафтное проектирование / А. П. Вергунов, М. Ф. Денисов, С. С. Ожегов. – М. : Высш. шк., 1991. – 237 с.

5. Вергунов А. П. Русские сады и парки / А. П. Вергунов, В. А. Горохов. – М. : Наука, 1987. – 418 с.

6. Горанов Т. Планиране и архитектура на назелените места / Т. Горанов, Д. Сугарев, П. Ташев. – София, 1958. – 455 с.

7. Дудин Р. Б. Фітоценотична структура старовинних парків та шляхи її регулювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. с.-г. наук : спец. 06.03.01 «Лісові культури та фітомеліорація» / Роман Богданович Дудин. – Львів, 2009. – 20 с.

8. Жирнов А. Д. Искусство паркостроения / А. Д. Жирнов. – Львов : Вища шк., 1977. – 208 с.

9. Залеская Л. С. Ландшафтная архитектура / Л. С. Залеская, Е. М. Микулина. – М. : Стройиздат, 1985. – 578 с.

10. Клименко Ю. О. Еколого-біологічні основи відновлення старовинних парків Полісся та Лісостепу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра с.-г. наук : спец. 06.03.01 «Лісові культури та фітомеліорація» / Юрій Олександрович Клименко. – Львів, 2012. – 32 с.

11. Кузнецов С. І. Біоекологічні та фітомеліоративні засади паркознавства / С. І. Кузнецов, Ю. О. Клименко // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2003. – Вип. 13.5. – С. 317–320.

12. Кучерявый В. А. Зеленая зона города / В. А. Кучерявый. – К. : Наук. думка, 1981. – 248 с.

13. Кучерявий В. П. Озеленення населених місць : підручник / В. П. Кучерявий. – Вид. 2-ге. – Львів : Світ, 2008. – 456 с.

14. Кучерявий В. П. Структура і динаміка паркових фітоценозів Заходу України : моногр. / В. П. Кучерявий, Р. Б. Дудин. – Львів : Компанія «Манускрипт», 2013. – 192 с.

15. Липа О. Л. Визначні сади і парки України та їх охорона / О. Л. Липа. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1960. – 176 с.

16. Марков Ф. Ф. Природно-заповідний фонд Житомирської області: проблеми збереження та перспективи розвитку / Ф. Ф. Марков, А. І. Гузій // Біорізноманіття та роль тварин в екосистемах : матер. VI міжнар. наук. конф., 4–6 жовт. 2011 р. – Дніпропетровськ, 2011. – С. 27–28

17. Олексійченко Н. О. Критерії комплексної оцінки сучасного стану та збереженості історичних парків на території Центральнопридніпровської височинної області [Електроний ресурс] / Н. О. Олексійченко, Н. В. Гатальська // Лісове і садово-паркове господарство. – 2012. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/licgoc_2012_2_10.pdf.

18. Попович С. Ю. Заповідне паркознавство : навч. посіб. / С. Ю. Попович, О. М. Корінько, Ю. О. Клименко. – Тернопіль : Навч. книга ; Богдан, 2011. – 320 с.

19. Регель А. Изящное садоводство и художественные сады (историко-дидактический очерк инженера Арнольда Регеля) / А. Регель. – СПб. : Изд-во Г. Б. Винклер, 1896. – 448 с.

20. Markov F. Miklouho-Maclay park – the object of historical, cultural and architectural heritage / F. Markov // Research for rural development 2012 : materials of Annual 18th International Scientific Conference Proceedings. – Jelgava, 2012. – P. 148–151.